

בין צדק הלכתי לצדק חברתי

עיון בסיפור חז"ל "דרך כבושה"

תקציר

נושאת-הדגל של הצדק החברתי בסיפור חז"ל היא דווקא דמותה של 'תינוקת', המעיזה לקרא תיגר על התנהגותו של החכם ואף להתעמת עמו פנים אל פנים. כוחה של אמונה בצדקת-הדרך והדאגה לאחר בחברה – מובילה את ה'תינוקת' למחאה חברתית.

בסיפור שבמאמר זה נפגשים שני עולמות, אשר לרוב מתמזגים זה בזה בספרות-חז"ל – הלכה וצדק. אולם בשונה מהרווח בספרות-חז"ל – בסיפור שלפנינו "דרך כבושה" קיים מתח ומאבק קשה בין שני עולמות אלו:

במעגל המיקרוסיסטם – מחאתה החברתית של ה'תינוקת' מכוונת כלפי התנהגותו של החכם, אולם במעגל המיקרוסיסטם – מייצגת ה'תינוקת' את עולם הצדק החברתי, ואילו דמות החכם מייצגת את עולם הצדק ההלכתי. המאבק בין שני העולמות יוצר דרמה ומתח, שבסופם רק אחד מהעולמות מנצח.

מילות מפתח: חכם; תינוקת; דרך כבושה; הלכה; צדק חברתי; חורבן-הבית.

צדק חברתי הפך להיות הסיסמה המובילה בשיח הציבורי. אולם יש לדעת, כי יסודותיה של המחאה החברתית נמצאים כבר בתקופת התלמוד. מאמר זה יתמקד בסיפור חז"ל, המדגים את כוחה של אמונה בצדקת-הדרך והדאגה לאחר בחברה. נושאת-הדגל של הצדק החברתי הנה דווקא דמות של 'תינוקת',¹ המעיזה לקרוא תיגר על התנהגותו של החכם, ר' יהושע,² ולהתעמת עמו פנים אל פנים, עד שיוצאת צדקתה לאור.

את סיפור חז"ל ננתח בשתי גישות שונות: גישת הצדק ההלכתי מול גישת הצדק החברתי. נבחן, כיצד התשתית הסיפורית מְבַנֶה כל גישה – בהתאם להרמנויטיקה של התקופה.

1. המילה תינוק נגזרת מהשורש ינ"ק, המבטא את פעולתו העיקרית של היצור הקטן. מקורות-חז"ל, המשתמשים בכינוי 'תינוק' משקפים טווח גילאים רחב, החל מיום הלידה, וכלה – במקרים קיצוניים עד לבגרותו של האדם, גיל שמונה עשרה. "רבי יוסי בן כיפר אומר: שנת עשרים, שנכנסו ממנו שלשים יום – מונין אותה שנה שלמה. הורה רבי בלוד על **תינוקת בת שמונה עשרה**, שנכנסו הימנה ל' יום, שתהא כתינוקת בת שמונה עשרה ויום אחד לכל דבר" (תוספתא, נידה ו, ג).

שוררן מציין לגבי תינוקות ששיחקו בכדור, שהכוונה דווקא לנערים מתבגרים. ראו י' שוררן, 'המשחק בכדור בחברה היהודית', ציון, ס, ב (תשנ"ה), עמ' 267, הערה 80.

2. המעשה מסופר על ר' יהושע, דור ראשון-שני של תנאים, 70-130 לסה"ל. ראו מ' מרגליות, **אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים**, תל-אביב תשל"ג, עמ' 453.

תינוקת – מאי?³

פעם אחת הייתי מהלך בשדה.

אמרה לי: רבי, שדה (היא).

אמרתי לה: דרך כבושה אני⁴ הולך.

אמרה לי: ליסטים כמותך כבושה (תלמוד בבלי, עירובין נג ע"א)⁵

"פעם אחת הייתי מהלך בדרך..." באקספוזיציה מתוארת תמונה פסטורלית של ר"י, הצועד לתומו בשדה, כשלתע הוא שומע קול תינוקת, הפונה אליו ואומרת שלוש מילים בלבד "רבי, שדה היא".

רבי – מה שמסביר, כי התינוקת זיהתה שלפניה לא עובר אדם רגיל, אלא דמות, המשתייכת לעולם הרבני. **שדה** – מהלך בשדה,⁶ בשטח חקלאי, שגדלים בו יבולים.

נשאלת השאלה: מדוע הצטרחה התינוקת להסב את תשומת-לבו של ר"י על הילוכו בשדה, וכי לא הבחין בכך בעצמו?

מדברי התינוקת אנו למדים, כי היא מנסה להסב את תשומת-לבו של ר"י, כי דבר-מה אינו כשורה בהילוכו. ר"י מבין בהחלט את רמזיה של התינוקת ומשיב בהתאם לשאלתה: "(ב)דרך כבושה אני הולך". ר"י אינו משתמש בכינוי "שדה", אלא בוחר להשתמש במילה "דרך" שמשמעותה שונה. כוונתו של ר"י לומר: אני לא הולך בשדה פרטית, כפי שרמזת בדבריך, אלא, בדרך, המיועדת לעוברי-אורח להלך. בכך, סבור היה ר"י, שהשיב תשובה ניצחת על רמזיה של התינוקת על מעשיו הלא-ראויים.

לפתע מתפרצת התינוקת בזעם כלפי ר"י ומתריסה כלפיו: "ליסטים כמותך כבושה". התינוקת מכנה את ר"י בכינוי גנאי – ליסטים, שודד ואורב בפרשת דרכים⁷ ומאשימה אותו, כי בהליכתו בשדה פרטית הוא כשודד, הלוקח דבר-מה בכוח-הזרוע מידי האחר. ננסה להבין את השתלשלות העלילה:

לפנינו סיפור קצר בעל מבנה טיפוסי לסיפורים, שבמרכזם – עימות מילולי בין שתי דמויות. בנוסף לכך, הסטרוקטורה: "אמר לו" – אופיינית לסיפורי-ויכוח. מוקד העניין בסוג זה הוא בעצם ההתמודדות, הנכפית על אחד המתמודדים, ובמקרה הנידון – על ר"י (שכן הוא אינו יוזם השיחה). התינוקת הופכת את חטאו של ר"י כאדם פרטי – לחטא **ציבורי**, "ליסטים כמותך כבושה". אנו נמצאים בתקופה, אשר בה רבים משתלטים על רכושו של הזולת, וכוונתנו לתושבים חסרי-הכוח הפוליטי והכלכלי, שהם הנפגעים העיקריים מכל האנדרלמוסיה, שנוצרה בעקבות-הכיבוש.

את חומרת-מעשיו של ר"י ניתן להבין על רקע המצב הביטחוני-כלכלי, שרווח באותה תקופה,

3. פתיחה זו מהווה קישור לתחילת הסוגיה בדברי ר"י: "מימי לא נצחני אדם, חוץ מאשה, תינוק ותינוקת". ראו על כך בהמשך הדיון.

4. כתוב "אתה" עם תיקון ל"אני".

5. לפי כת"י מינכן 95. בדפוס וילנא נמצא סיפור זה בעירובין דף נג ע"ב.

6. שדה – מקום יישוב ועוד מישור, שדה האילן. "והיה השדה בצאתו ביובל" (ויקרא כ"ז כא). ראו ר' נתן מרומי, 'שדה', ח"י קאהוט (מהדיר), **ערוך השלם**, ח, תל-אביב תש"ל, עמ' 31.

7. ה"ל, 'לסטים', ח"י קאהוט (מהדיר), **ערוך השלם**, ח, תל-אביב תש"ל, עמ' 46. עוד על הסכנות שבדרכים ועל הליסטים – ראו אצל ש' קרויס, **קדמוניות התלמוד**, א, ברלין-וינה תרפ"ד, חלק א, עמ' 119.

שהאגדה ממוקמת בה: בעקבות החורבן נהרסו ונשרפו שדות רבים, יכול רב הושחת, ואף קרקעות רבות הופקעו בידי הכובש הזר,⁸ ולכן, הליכתו של ר"י בשדה זרועה – מחמירה את מצבם של בעלי-הקרקעות וגוזלת את פרנסתם.

מעשהו של ר"י מעלה מספר שאלות:

א. מה היה כל כך חמור במעשהו של ר"י, שהביא לתגובה כה קיצונית של התינוקת, עד כדי הכפשה ושימוש בכינוי-גנאי, ליסטיס?

ב. פרנקל⁹ אמנם טוען, כי חז"ל לא תמיד יצרו דמות של תלמיד חכם אידאלי, אולם בכל זאת נשאלת השאלה: מדוע ספרות-חז"ל, שנכתבה על-ידי שכבת החכמים, תחשוף התנהגות שלילית של חכם?

כדי להתמודד עם שאלות אלו נבחר את שורש הבעיה בהתנהגותו של ר"י:

נביא שתי גישות, המנוגדות זו לזו, בהבנת מעשיו של ר"י: **גישת הצדק ההלכתי מול גישת הצדק החברתי**. שורשיה של כל גישה – נעוצים בהבנת משמעות הפועל 'כבש'. במהלך-הסיפור – משתמשת בכל פעם דמות אחרת בשורש כב"ש, שהבנתו היא המפתח למשמעות-הסיפור.

בלשון חז"ל שתי משמעויות עיקריות לשורש כב"ש:¹⁰

משמעות א': הכנעה ותפיסת שטח במלחמה. דברים אלו נאמרים בהקשר של דברי-תוכחה. משמעות זו נותנת את הבסיס לגישת **הצדק ההלכתי** שתוצג להלן.

משמעות ב': לחיצה, עצירה ודחיסה, גם במובן הפיזי – בהוראה של ירקות כבושים. משמעות זו נותנת את הבסיס לגישת **הצדק החברתי** שתוצג בהמשך.

גישה א': צדק הלכתי (סנגור על מעשהו של ר"י)

קריאה זו מתבססת על פירוש הפועל כב"ש במשמעות של תפיסת שטח במלחמה.

התינוקת משתמשת בביטוי "דרך כבושה" – כדי להוכיח את ר"י על שכבש דרך לא-חוקית. התינוקת אף רומזת במילה "שדה", כי זו אינה דרך, כי אם שדה, שיש בה גידולים. אולם ר"י, המתפלג על הרמז, ששלחה התינוקת לעברו: "רבי, שדה היא", משיב, כי הדרך היא כבושה, ומשום כך, היא שייכת לרשות-הרבים, ולכן מותר לעוברי-אורח להלך בה. ר"י מסביר, כי הוא מסתמך על **ההלכה**, המתירה לו להלך, גם אם מדובר בשדה.

נרחיב את הבנת הדיון ההלכתי הסמוי, שהתנהל בין שני הגיבורים, באמצעות עיון בדברי המשנה:

8. ש' ספראי, 'התאוששות היישוב היהודי בדור יבנה', צ' ברס, ש' ספראי, י' צפריר ומ' שטרן (עורכים), **ארץ ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי**, א, ירושלים תשמ"ב, עמ' 25-20. וכן – ש' ספראי, **בימי הבית ובימי המשנה**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 325-321.

9. י' פרנקל, **סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה**, תל-אביב תשס"א, עמ' 346-365. פרנקל, שדן במקורות התלמודיים, תמה על חז"ל, שתיארו בהרבה מקומות דמות של תלמיד חכם, שהיא בעיניהם מציאות, ואשר אינה מתאימה לאידאל שהם יצרו. עיינו על כך בספרו זה בפרק: דמות תלמיד חכם – אידאל מול מציאות.

10. ד' ליון, **תעניות הציבור ודרשות החכמים**, תל-אביב תשס"א, עמ' 99. ר' נתן מרומי, 'כבש', ח"י קאהוט (מהדיר), **ערוך השלם**, ד, תל-אביב תש"ל, עמ' 193.

המשנה דנה מבחינה הלכתית במקרה של דרך רבים, העוברת בתוך שדה.
 "מי שהייתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו,

נטלה ונתן להם מן הצד – מה שנתן נתן, ושלו לא הגיעו" (ב"ב ו, ז').

המשנה מתארת מצב, שהוחזקו בני-אדם לעבור שם "מעולם" (עוד לפני שקנה בעל-השדה, הם החזיקו בדרך) או שבעל-השדה נתן להם מתחילה את הדרך (רשב"ם) והחליט אח"כ להחזיר לעצמו את הדרך – כדי לזרוע בה ונתן להם דרך אחרת בצד שדהו. בגמרא מבואר הטעם: "דאמר רב יהודה, מיצר שהחזיקו בו רבים – אסור לקלקלו" (ב"ק ק ע"א), כלומר, דרך, שהורגלו הרבים ללכת בה – אין ברשותו של אדם לקלקל אותה ולמנוע את הליכת הרבים בה.

משמעות הסיפור לאור ההלכה:

לדברי המהרש"א, לא ייתכן, שסיפור תלמודי לא יתחשב בהלכה, שנוכרה במקום אחר.

"גם שדרך כבושה היה, כיון שדרך שדה זרועה עוברת, הוה לאסוקי אדעתיה, דשלא ברשות כבושה, ולא הוה בכלל מיצר, שהחזיקו בו רבים דאסור לקלקלו, דהיינו שמתחילה – ברשות נעשה" (עירובין נ"ג ע"ב).

מה שנאמר מיצר, שהחזיקו בו רבים – אסור לקלקלו, הנו רק בתנאי, שמלכתחילה רבים החזיקו בו ברשות, אבל אם מלכתחילה כבושהו רבים שלא ברשות והחזיקו בכך זמן רב – על זה נאמר: "ליסטים כמותך כבושה". ר"י היה סבור, שמאחר שהרבים החזיקו בדרך זמן רב, כנראה, נתנו הבעלים רשות מראש. ניצחונה של התינוקת מתבטא בטענתה, שמכיוון שדרך שדה זרועה הייתה, מן הסתם, התחילו להלך שלא ברשות.

קריאה זו ממקדת את הויכוח בין ר"י לתינוקת במישור ההלכתי.

אומרת התינוקת לר"י: "רבי, שדה היא". הקדמת הכינוי "רבי" לדבריה – מדגישה את חומרת המעשה. מן הראוי היה, שאדם ברמת הידע ההלכתי ידע להבחין בין דרך, שהיא רשות-הרבים, לבין שביל שבשדה, כיוון שלמרות דמיונו לדרך – אתה מפקיע את אותה דרך מכלל השדה, על כל המשתמע מכך.

עונה לה ר"י: "דרך כבושה אני הולך": אין אני מכחיש, כי שדה היא זו, אולם גם את צריכה להודות, כי שביל זה הפך להיות דרך כבושה, ועל כן, מתוקף-ההלכה אני צועד במעבר זה.

ר"י מצדיק את מעשיו בכך שהוא מהלך בעקבות רבים, שכבשו את הדרך לפניו, וכיוון שכך, אפשר להסיק, שהיא דרך הרבים (שהרי מיצר, שהחזיקו בו רבים ברשות – אסור לקלקלו). ר' יהושע סבר, כי בשלב זה נסתמו טענותיה של תינוקת חדת-לשון זו, אלא שטעות הייתה בידו: מיד לאחר שסיים את דבריו, מחריפה התינוקת את מרחבי השיח ועוברת לכינוי-גנאי "ליסטים כמותך כבושה".

אולם שתי טענות מרכזיות שוללות את גישת הצדק ההלכתי:

א. דרך הרמנויטית:

מסביר פרנקל¹¹ "כל הבנה מדעית של טקסט עתיק דורשת העמקה בהבנת הדורות שבעבר... והעיקר בזה – להבחין בין עבר להווה. האובייקטיביזציה של ההווה באה לא רק כדי להבחין במיוחד שבעבר, אלא גם כדי לשחרר את החוקר – עד כמה שאפשר – מן הדעות הקדומות שלו עצמו, שדרכן להתגנב לתוך כל מחקר שלא מדעת החוקר".

על כן, בבואנו לבחון סיפורים מהתלמוד – יש לעשות פנייה הרמנויטית הלוך ושוב, מן העבר להווה, תוך הימנעות מהשתלת השקפות ההווה בסיפורי העבר התלמודיים.

לאור גישה זו, עלינו לפרש את הסיפור על פי המציאות שרווחה בעבר, ולא לאור מציאות ההווה, המוכרת לחוקר ומשבשת את הבנת הסיפור התלמודי. לכן נבחן את מעמדו של החכם בעיני העם – כדי להבין את הדיאלוג בין התינוקות לחכם.

פרנקל טוען, כי כבוד תלמידי חכמים היה ערך עליון בתקופתו של המהרש"א, ולכן המהרש"א לא מוכן לקבל, כי מעשי ר"י אינם תקינים. בהתאם לגישה זו, הוא מוצא צידוק הלכתי למעשי ר"י: ר"י הלך בדרך כבושה לאור ההיתר ההלכתי להלך בדרך שכבושה רבים.

אולם, פרנקל מסתייג מפירושו של המהרש"א – בטענה, כי הוא בוחן את הסיפור לפי תפיסת-עולמו, שלפיה חלקו כבוד לתלמידי-חכמים. לטענת פרנקל, הגישה, המשתקפת בתלמוד כלפי החכם, הייתה שונה, ונמצאו גם פגמים במעשיהם של החכמים¹² ועל כן קריאה במשמעות של צדק הלכתי אינה מתאימה לסיפור זה. כיוון שכך עלינו להביא קריאה שונה לסיפור.

ב. מציאות חברתית:

מתוך הדברים נראה, כי המפגש שלהלן נסוב על סוגיה הלכתית, מה שמוכיח, כי התינוקות שולטת בנבכי-ההלכה. אולם שליטתה של התינוקות בהלכה אינה עולה בקנה אחד עם הריבוד החברתי, שהיה נהוג בתקופה זו. המקורות מעידים,¹³ כי הבת לא למדה בבית-הספר, ותפקידה היה לעזור בעבודות-הבית. אם כך, לא יעלה על הדעת, כי דווקא תינוקות, שלא למדה להשכלתה, תתווכח על עניינים הלכתיים עם חכם, שבקיאותו ומומחיותו בתחום ההלכה וברזיה.

לאור זאת, נביא גישה אחרת להבנת חילוקי הדעות בין ר"י לתינוקות – גישת הצדק החברתי.

11. פרנקל (לעיל הערה 9), עמ' 12-19.

12. על תלמידי חכמים על החכמים בתוך עמם – ראו א"א אורבך, חז"ל – פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשל"ח, עמ' 384-569. במאמר אחר של פרנקל הוא מוכיח על-ידי קריאה הרמנויטית, כי הייתה ביקורת על תלמידי-החכמים והם גונו בסיפורי חז"ל. ראו פרנקל (לעיל הערה 9), עמ' 20-32, 346-365.

13. נ' מוריס, תולדות החינוך של עם ישראל, א, תל-אביב תש"ך, עמ' 110.

גישה ב': צדק חברתי (קטרוג על מעשהו של ר"י)

מסביר פרנקל,¹⁴ כי עלינו לפרש את הפועל 'כבש' לפי המשמעות התלמודית: 'כבש פירות', לחץ, דחס. פרנקל משתמש בתכסיס ספרותי – לשון נופל על לשון – כדי להבין את הסיפור על-פי הרקע, שהוא נוצר בו. לטענתו, "אין ברירה אלא לפרש 'דרך כבושה' שבסיפור, כטרופוס מן 'קבש פירות' או כדומה, הואיל וחדוש לשוני זה לא בא אלא בשביל המשחק עם 'ליסטים כבושה'".

בהסתמך על המשמעות, שהעניק פרנקל לשורש כב"ש – נבחן את מעשיו של ר"י: תחילה נפתח בפנייתה של התינוקת לר"י בראשית הסיפור, שיש בה רמז למשמעות זו של השורש כב"ש.

התינוקת בוחרת במילה "שדה" ולא בכדי: מילה זו מציינת, כי ר"י מהלך בדרך זרועה (ולא שביל), ועל כן, הוא פוגע ביבול ובעל-השדה – עובדה, שמדגישה את חטאו של ר"י.

התינוקת מאשימה את ר"י בהרס היבול שבשדה. רגליו כובשות את השדה – כדרך שכובשים פרות. כתוצאה מהליכתו, הוא הורס את היבול, שצומח באותו שדה. התינוקת רומזת בעדינות לר"י, כי הוא מהלך במקום שהוא בעייתי מבחינה מוסרית: "רבי, שדה היא", שים-לב למעשיך! ר"י מנסה להשיב בנימה מתנצחת, ועל-כן, הוא משתמש במילה שונה – כדי לתאר את המקום, שהוא הולך בו: "דרך כבושה אני הולך". אני הולך בדרך, ולא בשדה. משמעות הדברים, כי אינני הורס את הצומח, ואינני פוגע ביבול של הזולת, כי זו דרך, ולא שדה. בכך, סבור היה ר"י, כי השיב תשובה ניצחת לתינוקת.

אולם, תשובה מיתממת זו עוררה את חמתה של התינוקת הנועזת והביאה לתגובתה הקשה כלפיו: "ליסטים כמותך כבושה": בהליכתך בתוך השדה – אתה בעצם מתנהג כליסטיס, כשודד, הלוקח בכוח-הזרוע את רכושו של הזולת, שכן הרס השדה פוגע בפרנסתו של בעליו, היינו **מדובר בכיבוש חברתי, שיש בו פגיעה בזולת.**

הבחירה בביטוי "שותף ליסטים – כליסטים" (סנהדרין ז' ע"א) – מחזקת אף היא את השלילה שבמעשי ר"י. ר"י העובר בשביל, שיצרו פורעי-חוק, בעצם, מעניק בעקיפין הכשר למעשי האחר הפוגע. **העיקרון הוא, שמי שנהנה מעבריינות של אחרים הוא עצמו עבריין.** עצם הליכתו של ר"י בשביל שיצרו ליסטים – הופך אותו לשותף לדבר-עברה ומעניק לו את הכינוי ליסטיס. אין זו דרך רגילה של רשות-הרבים, אלא דרך, שנפרצה שלא-כדין על-ידי אנשים, שהיו מוכנים לפגוע בזולתם – כליסטים הללו, הנוטלים בזרוע ובשרירות-לב את פרי-עמלם של הבריות, שכן במעשה כבישת-הדרך – הצטרף ר"י לקהל מפירי חוק, הכובשים בכוח-הזרוע את נכסי-זולתם. העובדה, שדרך כבושה היא, אינה מראה כלום על היותה דרך רבים; שדה של יחיד היא, ועוברי-אורח חסרי-רגישות כלפי הזולת, כדוגמת ר"י – גזלו ופגעו בבעל-השדה.

התנהגותה של התינוקת מהווה מחאה חברתית חסרת-רסן. היא אינה בוחלת בכל אמצעי לשוני – כדי להוכיח לאומה, כי הצדק החברתי אמור להיות ראשון במעלה, ואף לו לחכם להסתתר מאחורי פסיקה הלכתית, שביסודה עלולה לפגוע באחר.

14. פרנקל (לעיל הערה 9), עמ' 15. כדי להסביר משמעות שונה לשורש כב"ש – אסתמך על דעתו של פרנקל, אף על פי שדבריו הובאו כדי להדגים אמצעי ספרותי, אסתמך על דבריו – כדי לבסס את הטענה על התנהגותו השלילית של ר"י.

חיזוקים לגישת הצדק החברתי:

א. **פתיחת הסוגיה:** הסוגיה פותחת בהודאתו של ר"י על תבוסתו שלוש דמויות: "מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה, תינוק ותינוקת..."
ר"י מביא סיפור זה במסגרת של שלושה סיפורים רצופים, שבהם שלוש דמויות הצליחו לנצחו. אותה תינוקת, בעלת רוח-לחימה איתנה, הצליחה להביא את ר"י לידי הבנה בדבר נחיצותו של הצדק החברתי.

לאור דברים אלה, נשאלת השאלה, מה עורך את התינוקות לצאת למאבק חברתי דווקא בנקודת-הזמן ההיא?

תשובה על כך נמצא ברקע ההיסטורי לסיפור זה:

ב. **רקע היסטורי:** את תגובתה הקיצונית של התינוקות – אפשר לנסות ולהבין על רקע המציאות המדינית-חברתית חסרת-הרסן, ששררה באותה תקופה שלאחר חורבן הבית. המשנה מתארת:

"משחרב בית-המקדש, בושו חברים ובני-חורין, וחפו ראשם, ונדלדלו אנשי-מעשה, וגברו בעלי-זרוע ובעלי-לשון, ואין מבקש ואין שואל. על מי לנו להישען? על אבינו שבשמים! (סוטה פרק ט', משנה טו).

מציאות של חוסר צדק, של גזל והשתלטות, מביאה עמה רגישות-יתר כלפי מעשים חסרי-מוסר, כעס ותעוזה – כדי לפעול כנגד אנשים, המדרדרים עוד יותר את המצב המוסרי.

לסיכום

שתי דמויות, השונות ביסודן זו מזו, מתנצחות ביניהן:

הדמות האחת הנה מבוגרת, השייכת לעולם, שבמהותו מייצג את עולם החכמה.

לעומת זאת, הדמות האחרת, התינוקת – מעמדה החברתי היה שולי יחסית בתקופת-חז"ל. נתוני-הפתיחה של התינוקת ממקמים אותה בעמדת-נחיתות ביחס לחכם בגיל, בהשכלה ובסטטוס החברתי. מכאן ניתן להסיק, כי כל הנתונים נוטים לטובתו של החכם, ולכן היינו מצפים, כי ר"י "יגבר" בוויכוח בקלות על התינוקת, אולם באופן פרדוקסלי, דווקא התינוקת, שמצויה בעמדת-נחיתות ביחס לחכם, מצליחה לגבור על החכם ולנצחו: בעזרת המשחק הלשוני בין שתי המשמעויות של המילה "כבושה" היא מצליחה להביא את החכם להבנה, כי הפעם הוא טועה בשיקול-הדעת, ומעשיו אינם ראויים.

החריגה בהתנהגותה של התינוקת מהנורמות החברתיות – מעצימה עוד יותר את דגל-המחאה החברתית שנושאת התינוקת: התינוקת, שלא עסקה בלימוד-תורה, מוכיחה בקיאות במקרא ובהלכה, ואף יותר מכך, היא בוחרת להשתמש בכלי ההלכתי, השייך לעולם הגברי – העולם התורני – כדי להצליף בחכם על התנהגותו.

חריגה זו חושפת בפנינו רובד נוסף בסיפור: זו מחאה לא רק נגד התנהגות שאינה ראויה, אלא יותר מכך, מחאה נגד תפיסות-עולם שגויות:

החכמה הוורבלית ללא חכמה רגשית אינה ראויה להתקיים, שכן החכמה צריכה לכלול אמפתיות לזולת ורגישות לצרכיו. התינוקת נושאת את הדגל החברתי של רגישות למצב

החלשים בחברה, הנלחמות את מלחמתם של העשוקים בכל האמצעים. התינוקת אינה מרפה מהאמת הפנימית שלה ואינה נרתעת מלהיכנס בדין ודברים בשם הנפגעים:

במעגל המיקרוסיסטם – מחאתה החברתית של ה'תינוקת' מכוונת כלפי התנהגותו של החכם. לעומת זאת, במעגל המקרוסיסטם – ה'תינוקת', המייצגת את עולם הצדק החברתי, יוצאת במחאה נגד החכם, המייצג את עולם הצדק ההלכתי.

המאבק בין שני העולמות יוצר דרמה ומתח, שבסופם רק אחד מהעולמות – עולם הצדק החברתי, המקבל את חיזוקו באמצעות הכרזתו של החכם המובס "מימי לא נצחני אדם, חוץ מאשה, תינוק ותינוקת", הוא, שזוכה ומועלה על נס.